

FERENCZI ÉS WINNICOTT: A LÉLEK „EGY RÉSZBEN HIÁNYZÓ LÁNC SZEME”*

Franco Borgogno

Egy részben hiányzó láncszem

A tanulmány célja, hogy megvilágítsa a Ferenczi és Winnicott gondolkodásában felfedezhető a hasonlóságokat, amelyekről már régóta nem vesz tudomást a pszichoanalitikus közösség. Számos oka van annak, hogy e láncszem hiányzik¹, ám csupán azt a három okot fogom itt megnevezni, amelyek a másság téves felismerésének és a pszichoanalízis alapvető narcisztikus pozíciójának köszönhetően szorosan összefonódni látszanak (Ferenczi, 1919; 1924).

Az első ok Ferenczi munkájának cenzúrázása, amely több mint ötven évig, a *Klinikai napló* (Ferenczi, 1932b) 1988-as, és a *Freud–Ferenczi Levelezés* (Freud, Ferenczi, 1908-14, 1914-19, 1920-33) megjelenéséig tartott.

A második ok Winnicott sajátos személyiségével függ össze, mivelhogy igen büszke és féltékeny volt saját eszére és eredetiségére. Saját bevallása szerint a büszkeség és a féltékenység valamiféle „tudattalan kriptamnéziához” vezetett nála (Winnicott, 1967b, 1984).

A harmadik ok azzal a ténnyel állhat összefüggésben, hogy a gyermekek és az édesanyák iránti érdeklődés meglehetősen későn jelent meg mind a nyugati kultúrában, mind pedig a pszichoanalízisben. Ahogyan korábban kifejtettem (Borgogno, 1999ab; 2007ab; Borgogno, Vigna-Taglianti, 2008), míg mi, pszichoanalitikusok könnyedén elfogadtuk, hogy meg-

* A tanulmány, melynek előadás változata 2008. november 28-án hangzott el a „Ferenczi hazatér” c. nemzetközi konferencián, Miskolcon, kisebb eltéréssel a *The American Journal of Psychoanalysis* (2007, 67, 221-234) című folyóiratban jelent meg.

¹ A „hiányzó láncszem” fogalmát az *újkleinánusok* (pl.: Britton) használták, hogy ezzel jelöljék a másság és ennek megfelelően az apa és az ödipális helyzet harmadik alkotóeleme iránti elfogadás képtelenségét, mely számos páciensnél tapasztalható.

személyesítsük a terápiás üléseken a „jó szülőt” (a „jó anyamellet” és a „jó péniszt”), és – valamivel kevésbé könnyedén azt, hogy – a „rossz szülőt”² is, csupán az utóbbi időben tanultuk meg magunkba fogadni számos lelki-
leg zavart páciensünk „szerepmegfordítását”, amely gyermeki lelkük erő-
teljes disszociációjával függ össze.³

***Egy közös elméleti diskurzus közvetítői és befogadói:
„Ki beszél kihez?”***

Most, hogy eljutottam előadásom lényegi témájához (a Ferenczi és Winnicott közötti hasonlóságokhoz), a „Ki beszél kihez?” kérdésre fogok összpontosítani. Ferenczi és Winnicott ugyanazon befogadónak szánják elgondolásaikat. Winnicottnál az anyához, pontosabban „a jelenléte ellenére részben hiányzó”, depressziós és sok szempontból pszichésen elérhetetlen anyához; Ferenczinél pedig egy nárcisztikus anyához, aki csak saját magának és a „családi vállalkozásnak” él. Lényegében olyan anyákról van szó, akik nem tudták magukat teljes egészében annak szentelni, hogy meghallják gyermekeik nyilvánvaló szükségleteinek szavát. Lássuk csak Ferenczit, hogyan rója fel Freudnak az indulatáttételén keresztül a figyelem és az analitikus részvétel hiányát (Freud, Ferenczi, 1908-14; 1914-19; 1920-33; Ferenczi, 1920-1932; 1932b; és mindenekelőtt: Ferenczi, 1915; Ferenczi, Groddeck, 1921-1933). Vagy nézzük Winnicottot, aki maga bevallotta, hogy „szakmai elhivatottságának érzése” abból az ösztönzésből származott, „hogy találjon és becsüljön egy jó anyát”, és, hogy „az anyák” voltak azok, akikhez mindig is „oly mélyen szükségét érezte, hogy beszéljen” (Winnicott, 1957; 1986). Az anya ugyanis sohasem volt számára kielégítő,

² „Rossz” alatt azt értem, hogy a páciens projekciói és tudattalan fantáziái túlságosan átalakultak, vagy egyszerűen csak azt, hogy valamilyen módon analitikus viselkedésünk nem volt megfelelő ahhoz, hogy megbízható anyai vagy apai funkciókat lásson el.

³ Ferenczi tanulmánya az „agresszonnal való azonosulásról”, valamint annak a pszichoanalitikus folyamatban és a fejlődési folyamatban való megjelenéséről igen tanulságos számunkra ebből a szempontból (Ferenczi, 1929b; 1931; 1932ab; 1920-32). Ferenczi tárta fel először a „szerepmegfordítás” inter- és intrapszichés tényezőit, és figyelte meg annak – a pszichoanalízis hosszú folyamatában előforduló – összetett és bonyolult áttételes és viszontáttételes helyzetait. Ezzel feltárta számunkra a páciens felismeréséből és megértéséből fakadó defenzív, ám ugyanakkor fejlődési következményeket is, amelyek akkor állnak elő, mikor az analitikus leleplezi azokat, majd pedig az alapos feldolgozást szorgalmazza, amely alkalmas arra, hogy összekapcsolja a páciens gyermekkori történetét és a belső világ analizisének történetét.

sem gyermekkorában, sem pedig a Strachey-vel és Riviere-rel folytatott analízisekben (Winnicott, 1987; Philips, 1988; Rodman, 2003).

Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy Ferenczi és Winnicott egyaránt *enfant terrible* volt diszciplínánkban, és sok tekintetben mindkettő megelőzte korát. Mi több, mindkettő lehetett volna akár „bölcscsecsemő” is, – ahogy Ferenczi írja (Ferenczi, 31-IX-1932 in: 1920-1932) –, akik alapot nyújthattak volna a „bölcscsecsemő”⁴ és hamis szelf”⁵ kulcsfogalmaiban gyökerező fejlődésméleteknek, rámutatva a test és a lélek, a gondolat és az érzés disszociációján alapuló „traumatikus fejlődés” nem szokatlan lehetőségére. E traumát valami olyasmi okozta, ami hiányzott a külvilágból – elsősorban „az anyai oldalról”⁶. Ezt a tipikus defenzív szerveződést (a „bölcscsecsemő” és a „hamis szelf”) mindkettőjük egyaránt erőteljesen ragadta meg, sok olyan gyermekben azonosítva „a felnőtt világhoz való korai alkalmazkodást és megfelelést”, akik gondozóik, elsősorban az anya elérhetetlensége és megbízhatatlansága miatt – a „szerepmegfordítás” útján –, végül feláldozták gyermekkorukat és autochton valódi szelfjüket. Mindezt azért tették, hogy csillapítsák a szenvedést, és enyhítsék azt a tompaságot és fájdalmat, amely tudattalanul kínozza azt, aki a világra hozta őket. Az efféle szülők tűnhetnek elég jónak, de valójában alapvetően zavaradottak, gondatlanok maradnak, és alkalmatlanok arra a kapcsolati „kölcsonösszegré”, amelyre legalább gyermekük életének korai időszakában szükség volna. A szülőknek késznek kell lenniük arra,

⁴ A „bölcscsecsemő” fogalma először 1923-ban jelenik meg Ferenczinél egy rövid írásában „A bölcscsecsemő álma” címmel (Ferenczi, 1923), de csak élete vége felé tárta fel annak különböző aspektusait (lásd elsősorban Ferenczi, 1928b, 1929ab, 1931, 1932ab), valamint a *Notes and Fragments* [Jegyzetek és töredékek]-ben [Ferenczi, 1920-32] és a *Klinikai naplóban* [Ferenczi, 1932b]). E fogalom modern megfelelője a „reziliens gyermek” lehetne, ám ezen új fogalom kedvelőinek nem szabad elfeledniük, hogy a „reziliencia” mindig egy „halálos ugrás az alkalmazkodás érdekében” és nem csupán az egyén „fontos forrásaira mutat rá”

⁵ Winnicott hamis szelf fogalma – csakúgy, mint Ferenczinél a „bölcscsecsemő” – teljes életművét fedi le. Lásd Winnicott következő írásait: 1949, 1952, 1960, 1964b, 1967e, 1968, 1986.

⁶ Ferenczi – előrevetítve a szakadékot a „tudattalan érzés” és a „nem érzett megértés” között az efféle páciensnél (22-III-1931 in 1920-32) – már 1919-ben hangsúlyozza, hogy ezek azok a páciensek, akik „éreznek, de nem értenek, akik értenek, és egy keveset vagy egyáltalán semmit sem éreznek, aki a másik minden lelkiállapotát követik, de nem látják saját magukat, vagy akik látják magukat, de nem látnak másokat” (Ferenczi, 1919). Megpróbálja ezért az analitikus kezelést alkalmassá tenni arra, hogy az abban rejlő érzelmi feltételek felébredjenek és integrálják „a megfagyott, disszociált és halott lelkiállapotokat (Ferenczi, 1920-32, 1932b; Borgogno, 1999b).